

Diskurzni markery: k otázce slovního přízvuku¹

Abstrakt: Tématem tohoto článku jsou víceslabičné diskurzni markery (dále DM) a jejich potenciální ztráta slovního přízvuku. Článek odpovídá na tyto výzkumné otázky: Mohou víceslabičné diskurzni markery ztrácet přízvuk? Kolikaslabičné takty diskurzni markery (spolu)vytvářejí?

Analýza ukázala, že z celkového počtu 44 přízvukových taktů, v nichž se DM objevily, tvořily celý přízvukový takt ve 13 případech (např. | síla to najít | teda |). V jednom případě pak tvořily přízvukový takt dva DM (| fakt ty jo | dobrý |). Ve všech ostatních případech se DM staly součástí víceslabičného přízvukového taktu; často se připojují k předcházejícím slovu, čímž ztrácejí slovní přízvuk. Nejdelší zachycené přízvukové takty, jehož součástí byly dvojslabičné DM, měly sedm slabik (např. | něco | přirozeného že jo |). Velmi běžně se DM stávaly součástí taktů čtyř- a tříslabičných (např. | tim se cvičí | mozek že jo | ; | člověk | přemejšlí a | nic ty jo |). Častěji se objevovaly případy, v nichž se DM připojovaly k předchozímu slovu, DM však mohou stát i na začátku víceslabičných taktů (např. | ty jo to je | síla |).

Klíčová slova: diskurzni markery, slovní přízvuk, přízvukový takt, ztráta slovního přízvuku

1. Úvod

1. 1. Výzkumné otázky

Tématem článku je přízvukování tzv. diskurzni markerů. Článek odpovídá na tyto výzkumné otázky: Mohou víceslabičné diskurzni markery ztrácet přízvuk? Kolikaslabičné takty diskurzni markery (spolu)vytvářejí?

¹ Příspěvek byl napsán s podporou projektu *Podíl syntaktických, prozodických a neverbálních prostředků na sekvencním utváření rozhovorů v češtině*, Grantová agentura ČR, registrační číslo: 19-21523S.

1. 2. Diskurzí markery

Jak se uvádí např. v knize *Syntax mluvené češtiny* (Hoffmannová – Homoláč – Mrázková, 2019: 244n.), diskurzí markery (dále DM) jsou zpravidla krátká slova a slovní spojení užívaná typicky v nepřipravených mluvených dialogických textech (*no, že jo*), která nejsou primárními nositeli sémantické informace. Komunikačním partnerům zprostředkovávají především informace pragmatické, tedy např. informace o postoji mluvčího k řečenému, o vzájemném vztahu účastníků nebo slouží k modifikaci významu užitých slov.

J. L. Brintonová (Brinton 1996: 37–38) uvádí ve své knize podrobný výčet funkcí, jichž DM mohou v rozhovoru nabývat: a) začínají diskurz, potvrzují posluchačovu pozornost, uzavírají diskurz; b) pomáhají mluvčímu získat nebo předat slovo; c) slouží k vyplnění nebo zpomalování promluvy tehdy, když si mluvčí chce udržet slovo; d) určují hranice diskurzu, ohlašují nové téma, nějaký posun v tématu (jeho opravu, rozvinutí, bližší určení, rozšíření) nebo návrat k dřívějšímu tématu (po přerušení); e) označují novou či starou (z dřívějšíka známou) informaci; f) označují „sekvenční podmíněnost“, tj. při závazném pořadí replik DM zajišťují vztah mezi nimi (tj. replikami) nebo jsou ustálenými (konvencionalizovanými) ukazateli kooperativního průběhu rozhovoru; g) jsou signálem opravy sebe sama nebo jiného mluvčího; h) vyjadřují posluchačovu odpověď/reakci na to, co bylo řečeno, vyjadřují postoj k tomu, co bude následovat, fungují jako tzv. back-channels, tj. signály, které naznačují porozumění řečenému, které vyjadřují vstřícný postoj k řečenému, posluchač jimi může překlenovat nejistotu mluvčího; tyto signály mohou zaznívat v průběhu řeči druhého mluvčího; i) mluvčímu a posluchači pomáhají při vzájemné spolupráci, při sdílení textu, vyjadřují důvěrnost, slouží k potvrzování sdílených předpokladů, kontrole porozumění, ujištění se o souhlasu, vyjadřování odlišností či zachování tváře (zdvořilost)².

1. 3. Slovní přízvuk v češtině a jeho potenciální ztráta

Základní definici slovního přízvuku uvádí např. Z. Palková: „Slovní přízvuk v češtině je charakterizován jako pevný, iniciální. V běžném projevu však často nemá podobu reálné zvukové prominence na slabice, nelze nalézt pravidelnou relaci tzv. přízvukné slabiky (první slabiky slova) k někte-

² Výčet funkcí podle Brintonové, přesně v tomto znění, je uveden také ve zmíněné knize Hoffmannová – Homoláč – Mrázková 2019: 245–246. Tématem diskurzí markerů se dále zabývají např. práce O. Müllerové (1966), E. Gülichové (1970) a D. Schifrinové (1987).

ré akustické kvalitě (výšce, síle, případně trvání) nebo komplexu kvalit, ať už samostatně nebo v kontrastu k slabikám sousedním“ (Palková 2017). J. Volín a R. Skarnitzl upozorňují na možnou odlišnou realizaci slovního přízvuku při izolované výslovnosti slova a ve spojitě řeči: „Každé české slovo, které lze vyslovit izolovaně, obsahuje právě jednu slabiku s potenciálem nést prominenci, tj. být percepčně silnější než okolní slabiky. Ve spojitě řeči však tento potenciál není u některých slov využit“ (Volín – Skarnitzl 2018: 64). Na jiném místě své knihy tito autoři připouštějí, že nejen slova jednoslabičná, ale také dvoj- a tříslabičná slova přízvuk mohou ztrácet, že se mohou stát součástí delších celků. Uvádějí k tomu příkladovou větu: *Co jste to vlastně udělal?*, která může být vyslovena jako dva přízvukové takty, v níž nesou přízvuk slabiky *co* a *u*:

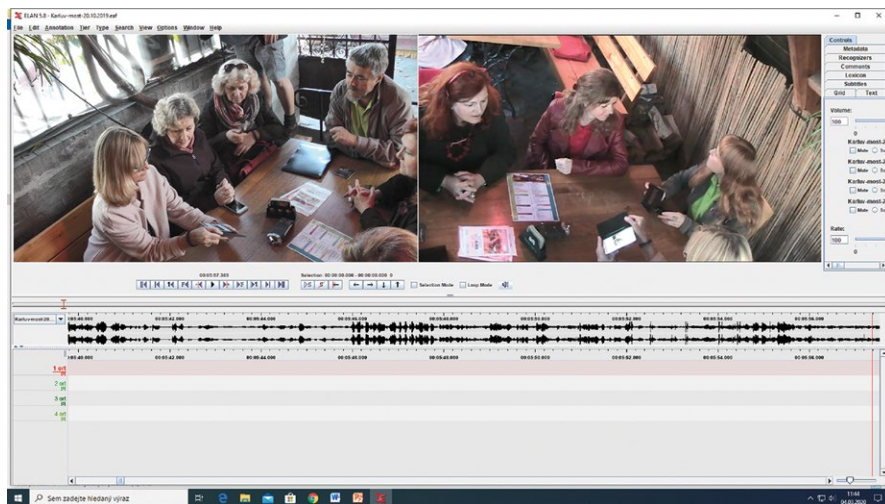
| co jste to vlastně | udělal |³

Dvojslabičné slovo *vlastně* tedy nemusí být přízvukné. Takové pojetí potenciální ztráty přízvuku u slov delších než jednoslabičných nebývá v tradičních fonetických popisech češtiny vůbec zmiňováno. Jen ještě zopakujeme, že k této potenciální ztrátě přízvuku u víceslabičných slov nedochází při jejich izolované výslovnosti, ale výhradně ve spojitě řeči.

2. Materiál, metoda

Východiskem analýzy je zhruba 90minutová nahrávka přátelského rozhovoru, kterého se účastnilo šest žen a jeden muž ve věku cca 35–60 let. Jde o členy amatérského pěveckého souboru, kteří se dlouho a dobře znají. Natáčení se uskutečnilo v jedné pražské restauraci po vystoupení sboru. Všichni účastníci vyjádřili souhlas s pořízením videonahrávky, s jejím dalším využitím pro vědecké účely a také se zveřejněním fotografie z natáčení (obr. 1). Nahrávání bylo předem domluveno také s majitelem restaurace. K pořízení záznamu byly využity dvě kamery, Panasonic HC-V700 a Canon FS1, a diktafon Sony ICD-UX534F.

³ Svislé čáry značí hranice přízvukových taktů.

Obr. 1

V prvních šedesáti minutách nahrávky byly u jedné z mluvčích vybrány a opakovaně sluchové analýze podrobeny všechny úseky, v nichž se objevují víceslabičné DM. Úseky byly následně rozděleny do kategorií podle délky taktu, jejichž součástí se DM staly s nějakým dalším slovem. Stranou pozornosti nezůstávají ani případy, v nichž jsou víceslabičné DM přízvukové, např. tvoří samostatný přízvukový takt, nebo případy, v nichž shluk DM tvoří celý víceslabičný přízvukový takt.

3. Analýza

U vybrané mluvčí se objevily tyto víceslabičné DM: *že jo* (*ta voda to nevsákne že jo*), *ty jo* (*je to hrozně hezký ty jo*)⁴, *prostě* (*byla bezpečná prostě nepršelo*), *teda* (*síla to najít teda*), *jakoby* (*dívat se jakoby na předpověď*), *hele* (*vobčas jo: hele*), *jako* (*víš jako že sem teda šlo vo jednu*).

Prvních 60 minut nahrávky nabídlo celkem 29 případů, v nichž se víceslabičné DM staly součástí delších přízvukových taktů. Nejdelší takty, které byly zachyceny, a to ve dvou případech, byly takty sedmislabičné:

⁴ V některých pracích, jež analyzují DM, se objevuje u slov pravidelně tvořících jisté DM psaní dohromady. Takové psaní užívá třeba O. Müllerová u DM *žejo* (Hoffmannová – Müllerová 2007: 291–297) nebo A. Golatová u německého DM *achso* (Golato 2010). V této práci jsou DM *že jo* a *ty jo* zapisovány jako dvojice slov (tj. nikoli *žejo*, *tyjo*), jsou však chápány jako jeden celek, jako dvojslabičné DM. Viz k tomu případně i článek věnovaný DM *jak kdyby*, který je také vždy, navzdory zápisu, vyslovován jako jedno tříslabičné slovo (Jílková 2021).

| něco | přirozenýho **že jo** |
| to je | automatický **že jo** |

Rovněž dvěma případy jsou zastoupeny takty šestislabičné:

| kvůli tomu | zakázaný **že jo** |
| říkala sem si | **ty jo** ňáká stará | babička |

Celkem osmi případy jsou zastoupeny taky pětislabičné; pro ilustraci uvedme třeba tyto dva:

| nikdy se nic | nestalo **že jo** |
| byla | bezpečná **prostě** | nepršelo |

Nejpočetnější jsou takty čtyřslabičné, které se objevily ve 13 případech, např.:

| byly fakt | dobrý **ty jo** |
| tím se cvičí | mozek **že jo** |

Tříslabičné takty byly zastoupeny čtyřmi případy, např.:

| nepamatuješ si | to **že jo** |
| člověk | přemejšlí a | nic **ty jo** |

Jak ukazují právě uvedené příklady, dvojslabičné DM se nejčastěji vyskytují na konci repliky, typicky před vystřídáním mluvčích nebo na konci promluvového úseku. Lze ale nalézt případy, v nichž se DM objevuje na začátku přízvukového taktu, resp. na samém začátku repliky, přičemž takt s ním tvoří ještě slova následující:

| **ty jo** to je | síla |

DM se dále vyskytují jako součást taktů, jimiž replika nebo promluvový úsek začíná, DM je zde nepřízvučný, neboť tvoří přízvukový takt s předchozím slovem:

| nebo **prostě** | netrefim | ten směr |

Ve 13 případech tvořily víceslabičné DM samostatné přízvukové takty, a to nejčastěji na konci repliky nebo promluvového úseku, např.:

| šu:p | **ty jo** |
| síla to | najít | **teda** |

Takty tvořené DM se však vyskytly i na začátku či uprostřed repliky:

| **ty jo** | úžasný |
 | dívat se | **jakoby** | na předpověď |

Nahrávka ještě ukazuje jeden případ, v němž je přízvukový takt tvořen shlukem DM, přízvuk se nachází na slově *fakt*. V tříslabičném taktu *fakt ty jo* bylo na hranicích slov *fakt* a *ty* vysloveno pouze jedno *t*:

| **fakt ty jo** | dobrý |

4. Závěr

V tomto článku byla pozornost věnována víceslabičným (dvoj- a trojslabičným) DM a jejich potenciální ztrátě slovního přízvuku. Analýza ukázala, že z celkového počtu 44 přízvukových taktů, v nichž se DM objevily, tvořily DM přízvukový takt ve 13 případech. V jednom případě pak tvořily přízvukový takt dva DM. Ve všech ostatních případech se DM staly součástí víceslabičného přízvukového taktu. Nejdelsí zachycené přízvukové takty, jejichž součástí byly dvojslabičné DM, měly sedm slabik. Velmi běžně se DM stávaly součástí taktů čtyř- a tříslabičných.

DM *ty jo* a *že jo* lze považovat za pevnou součást idiolektu vybrané mluvčí, ze sledovaných DM se objevovaly nejčastěji. Poměrně pravidelná byla také jejich pozice, běžně se vyskytovaly na konci replik nebo promluvových úseků.

Obecně tedy platí, že víceslabičné DM se běžně stávají součástí delších přízvukových taktů, že se často připojují k předcházejícímu slovu, čímž ztrácejí slovní přízvuk. Častěji se objevovaly případy, v nichž se tyto DM připojovaly k předchozímu slovu, DM však mohou stát i na začátku víceslabičných taktů.

Již některé z uvedených příkladů a rovněž příklady uváděné v publikaci J. Volína a R. Skarnitzla (2018) ukazují, že k této potenciální ztrátě slovního přízvuku nedochází pouze u slov neplnovýznamových – jimiž jsou typicky právě DM –, ale i u slov plnovýznamových. Potenciální ztráta slovního přízvuku v češtině je tedy jistě tématem, které si zaslouží další podrobné analýzy.

Literatura

- Brinton, L. J. 1996. *Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Golato, A. 2010. *Making understanding versus receipting information in talk: Ach-
so und ach in German interaction* „Discourse Studies“, 12/ 2. S. 147–176.
- Gülich, E. 1970. *Makrosyntax der Gliederungssignale im gesprochenen Französisch*. München: Fink.
- Hoffmannová, J.; Müllerová, O. 2007. *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia.
- Hoffmannová, J.; Homoláč, J.; Mrázková, K. 2019: *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Jílková, L. 2021. *Regionální diskurzivní marker jak kdyby (to mosím zas přenastavit a . zas udělat jak kdyby druhú stranu)*. „Nová čeština doma a ve světě“, 1. S. 36–46.
- Schiffrin, D. 1987. *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Volín, J.; Skarnitzl, R. 2018. *Segmentální plán češtiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Varia.

Discourse markers: the issue of word stress

This paper deals with multisyllabic discourse markers (DMs) and their potential loss of word stress. The paper provides answers to the following research questions: Can DMs lose their accent? What is the number of syllables in stress groups that are (co-)produced by discourse markers? The analysis shows that out of a total of 44 stress groups in which DMs occurred, they formed a whole stress group in 13 cases (e.g. | síla to najít | teda |). In one case, two DMs formed a stress group (| fakt ty jo | dobrý |). In all other cases, DMs became part of a multisyllabic accented bar, often joining the preceding word, and thus losing the word accent. The longest recorded stress groups, which included two-syllable DMs, had seven syllables (e.g. (| něco | přirozenýho že jo |). DMs were very often part of four- and three-syllable stress groups (e.g. | tim se cvičí | mozek že jo | ; | člověk | přemejšlí a | nic ty jo |). In a large number of cases DMs joined the preceding word, but the research showed that DMs can also stand at the beginning of a multisyllabic stress group (| ty jo to je | síla |).

Keywords: *discourse markers, word stress, stress group, loss of word stress*

